

Тягло Олександр Володимирович,
доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 340:16

ДО РОЗ'ЯСНЕННЯ ПОНЯТЬ ДОСТОВІРНОСТІ ТА НЕДОСТОВІРНОСТІ

Для роз'яснення понять достовірності та недостовірності у кримінальному праві використана запропонована Ляйбніцем класифікація, яка включає логічну і фактичну самодостовірність, а також «моральну» та презумптивну достовірність. Здійснювану за новим Кримінальним процесуальним кодексом України суто якісну оцінку доказів, показань і пояснень у термінах «достовірне» та «недостовірне», задля підвищення інформативності доречно доповнювати кількісною оцінкою відповідних логічних ймовірностей. Існує зв'язок між доведенням за стандартом «поза розумним сумнівом» і встановленням «моральної достовірності».

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, достовірність, стандарт доведення «поза розумним сумнівом», логічна ймовірність.

Для разъяснения понятий достоверности и недостоверности в уголовном праве использована предложенная Лейбницем классификация, включающая логическую и фактическую самодостоверность, а также «моральную» и презумптивную достоверность. Осуществляемую согласно новому Криминальному процессуальному кодексу Украины чисто качественную оценку доказательств, показаний и пояснений в терминах «достоверное» и «недостоверное», с целью повышения информативности уместно дополнять количественной оценкой соответствующих логических вероятностей. Существует соответствие между доказательством согласно стандарту «вне разумного сомнения» и установлением «моральной достоверности».

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины, достоверность, стандарт доказательства «вне разумного сомнения», логическая вероятность.

Leibniz's classification, which includes logical and factual self-certainty as well as "moral" and presumptive certainty, is used to explain concepts of certainty and uncertainty in criminal law. In order to raise informative power it seems reasonable to complete pure qualitative assessment of evidence and explanations in terms of "certain" and "uncertain" in accordance with new Criminal Procedural Code of Ukraine by relevant quantitative assessment of logical probabilities. There is some coherence between proof by standard "beyond reasonable doubt" and finding of "moral certainty".

Key words: Criminal Procedural Code of Ukraine, certainty, standard of proof "beyond reasonable doubt", logical probability.

Якщо в офіційному тексті старого Кримінально-процесуального кодексу України звернення до понять достовірних / недостовірних доказів поодинокі (наприклад, у ст. 374), то у

нововведеному Кримінальному процесуальному кодексі (далі КПК) поняття достовірності – доказів, показань, пояснень – використовується набагато частіше і як одне з ключових, насамперед у формулюванні критерію оцінки доказів, здійснюваної слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом (ст. 94¹) [1, с. 50-51]. У ст. 96 описано, в який спосіб слід з'ясовувати достовірність показань свідка, однак експлікація самих понять достовірності/недостовірності, достовірних/недостовірних доказів, показань, пояснень відсутня. Тому **мета даної розвідки** – виявити і обговорити роз'яснення цих актуальних для вітчизняного кримінального права понять.

I

Важливі міркування щодо достовірності знаходимо у Г. В. фон Ляйбніца, який, до речі, одержав юридичну освіту і захистив у Альтдорфському університеті дисертацію на здобуття ступеня доктора права.

«Достовірне пізнання є те, яке самодостовірне або ж про яке ми знаємо, що воно доведене з самодостовірного», – вважав Ляйбніц. І далі: «Самодостовірне те, відносно чого ми згодні в силу його самого, так що відомо, що воно не може бути засвідчене чимось іншим, відносно чого ми були б згодні ще більше... Отже, самодостовірні речення бувають двох родів: одні, котрі я називаю самоочевидними або тотожними, встановлюються розумом, або відкриваються з термінів; другі суть фактичні, вони стають нам відомими завдяки дослідом, що виключають будь-які сумніви, і до таких відносяться самі свідчення наявної свідомості...» [2, с. 420].

Перша з вказаних достовірностей – самодостовірність – зустрічається в реченнях і висловлюваннях, де «предикат міститься в суб'єкті чи консеквент в антецеденті», наприклад, як у знаменитому Декартівському «Я мислю, отже існую». Але слід зауважити, що коли дотримуватися найбільш поширеної сьогодні – кореспондентної – концепції істини, то визнання такої достовірності не завжди еквівалентне визнанню істинності. Наприклад, висловлювання «Кентавр Хірон є кентавр» виглядає цілком достовірним у вказаному Ляйбніцем сенсі, проте визнати його істинним в принципі не можна, оскільки в природі йому нічого не кореспондує.

Другий рід самодостовірності ґрунтується на зовнішньому чи внутрішньому досвіді. В останньому випадку достовірною слід визнати, наприклад, артикульований досвід самоусвідомлення «Я мислю». Загалом же тут не можна не згадати, що перевірка тверджень емпіричного походження, які претендують на статус (само)достовірних, досить часто потребує значного часу та врешті-

решт дає негативний результат. Наприклад, відповідно до чуттєвого досвіду тисячоліть геоцентрична модель світу вважалася за цілком достовірну, і лише Коперник позбавив її цього статусу⁴.

Ляйбніц, як реалістично налаштована людина, визнавав: «Але оскільки часто ми вимушені мати справу з тим, стосовно чого нам бракує достовірного знання, необхідно щонайменше, щоб ми достовірно знали, що те або інше речення є ймовірним». Крім того, «існують степені ймовірності, а щось досягає такої степені ймовірності, що протилежне жодним чином з ним не порівнюване; такі речення називаються морально достовірними, решта ж позначається загальним ім'ям ймовірних. А серед них існують деякі такі речення, котрі не тільки приймаються за ймовірні, але й вважаються за істинні, доки не показане протилежне» [2, с. 421]. Німецький мислитель також наголошував, що коли йдеться про ймовірності висловлювань, «можна завжди визначити те, що є найбільш правдоподібним *ex datis*» [3, с. 472], тобто на підставі конкретних даних⁵.

Як бачимо, Ляйбніц запропонував доволі багату класифікацію достовірностей, перший крок якої виділяє два найширших за обсягом члени поділу. Перший з цих членів, в свою чергу, поділяється на (1.1.) *логічну самодостовірність* і (1.2) *фактичну, або досвідну, самодостовірність* двох видів, що відрізняються за природою досвіду. Другий член поділу включає (2.1) *моральну достовірність*», яка визнається за реченнями і висловлюваннями

⁴ 30 травня 1431 року Жанна д'Арк була спалена живцем на кострі за «ересь, відьомство і носіння чоловічого одягу». Вирок виніс трибунал «Святої Інквізиції» під головуванням П'єра Кошона – магістра мистецтв, ліценціата канонічного права, одного з видатних теологів Паризького університету. Загалом же суддівський корпус налічував більше ста осіб, компетентних у такого роду справах, і всі вони, вочевидь, визнали наведені в обґрунтування вироку докази й сам вирок за достойні віри. Правда, двадцять п'ять років потому – у 1456 році – комісія, створена за рішенням Папи Римського Каліста III, перевірила і скасувала цей вирок. А ще через якихось п'ять століть – 16 травня 1920 року – Папа Бенедикт XVI канонізував Жанну д'Арк, тобто прилічив Орлеанську Діву до лику святих.

⁵ Канадський дослідник Ян Хакінг показав, що сучасне поняття ймовірності з часу виникнення у другій половині XVII століття подібне до «дволикого Януса». З одного боку, це статистична ймовірність, пов'язана зі стохастичними законами випадкових процесів. А з іншого боку – це епістемологічна ймовірність, потрібна для визначення раціональної міри довіри до висловлювань (*reasonable degree of belief in propositions*), не пов'язаних зі статистикою [4, р. 12]. Одним із перших, хто увів поняття логічної, або епістемологічної, ймовірності, був Г. В. фон Ляйбніц.

з дуже високою ймовірністю істинності, та (2.2) *презюмтивну достовірність*, або достовірність за презумпцією, тобто достовірність ймовірних речень і висловлювань, які приймаються за достовірні доти, доки не доведено протилежне (відповідно до презумпції невинуватості навіть ймовірне висловлювання «Х. не винуватий у вчиненні кримінального правопорушення» визнається за достовірне, доки не доведене «Х. винуватий у вчиненні кримінального правопорушення»). Таким чином, підставою першого поділу розглядуваної класифікації слід вважати врахування логічної ймовірності висловлювань: якщо вона максимальна беззастережно, то маємо самодостовірність родів 1.1. або 1.2, якщо ж впритул наближається до максимальної чи умовно вважається за таку, то маємо достовірність 2.1 чи 2.2.

Відповідно до описаної класифікації достовірностей може бути побудована класифікація недостовірностей. Суперечна самодостовірності, так би мовити, *самонедостовірність* включатиме (1.1.) *логічну самонедостовірність* («Невірно, що кентавр Хірон – кентавр») та (1.2) *фактичну, або досвідну, самонедостовірність* («Швидкість світла нескінченна»). Логічно самонедостовірні висловлювання, які піддаються емпіричній перевірці, виявляються напевно хибними, як і фактично самонедостовірні висловлювання. Далі, (2.1) *моральна недостовірність*» притаманна висловлюванням з надзвичайно малою, хоча і не точно нульовою ймовірністю істинності; (2.2) *презюмтивно недостовірними* є ймовірні висловлювання, які приймаються за недостовірні доти, доки не доведене протилежне (відповідно до презумпції невинуватості висловлювання «Х. винуватий у вчиненні кримінального правопорушення» вважається за недостовірне доти, доки точно не доведене протилежне, тобто його достовірність).

Зі сказаного випливають два важливих висновки. По-перше, визнання достовірності висловлювання не завжди еквівалентне визнанню його істинності так само, як і визнання недостовірності не завжди еквівалентне визнанню хибності. По-друге, виключаючи напевно самодостовірні / самонедостовірні, висловлювання виявляються достовірними / недостовірними не *per se* чи абсолютно, а *ex datis* чи умовно. Тому статус значної частини, наприклад, речень і висловлювань-доказів суттєво залежить від «внутрішнього переконання» особи, яка здійснює оцінку «на достовірність». Це «переконання», в свою чергу, не може не залежати, принаймні до певної міри, від системи цінностей, професійної підготовки, рівня обізнаності у всіх нюансах справи та здатності

«схопити» її сутність конкретно особою⁶. Усі зазначені чинники варіюються залежно від того чи іншого слідчого, прокурора, присяжного, судді. Тому стає зрозумілою необхідність перевірки навіть тих доказів, котрі на певній стадії кримінального провадження кимось вже були визнані за достовірні. Справді, «жоден доказ не має наперед встановленої сили» (ст. 94² КПК), оскільки за ширшої бази даних чи її осягнення з позиції іншого «внутрішнього переконання» він може як зберегти, так і втратити статус достовірного / недостовірного.

II

Чи можна порівнювати докази, показання, пояснення за рівнем достовірності, казати про більш або менш достовірні з них?

У ст. 96 КПК «З'ясування достовірності показань свідка» є вираз «оцінка достовірності показань свідка». Останнє передбачає, точно кажучи, оцінку вже з'ясованої достовірності, наприклад, у термінах «висока достовірність», «низька достовірність» і т. п. Проте текст статті загалом вказує, що скоріше тут маємо невдале ототожнення понять «оцінка» та «з'ясування» (достовірності). Адже процедура з'ясування тільки наявності достовірності, не передбачаючи оцінки рівня її вияву, разом з тим не виключає встановлення її відсутності, тобто з'ясування недостовірності. Коротко кажучи, за КПК передбачається з'ясування достовірності або недостовірності показань і т. п., але не вищого чи нижчого рівня їх достовірності. Чи є такий підхід достатньо інформативним?

Стаття 96² КПК вказує: «Для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка» (курсив мій – О.Т.). Проте, по-перше, за наукою логіки підтвердження не тотожне доведенню. Доведення сильніше за підтвердження, тому наявність навіть коректного підтвердження не означає доведення. По-друге, навіть доведення низки виявів нечесності свідка в минулому не доводить, що всі його показання, включаючи надані тут-і-зараз, нечесні й недостовірні – інакше матимемо типову помилку,

⁶ За статтею 15 чинної Конституції України «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [5, с. 10]. Зазначена багатоманітність створює передумови розбіжності «внутрішніх переконань» навіть цілком сумлінних правників, вони можуть бути доповнені ще й чинниками свободи совісті, особливого життєвого шляху тощо.

проти якої у досить іронічний спосіб попереджав ще Д. Юм : »Жодні предмети не мають більшої схожості, ніж яйця, проте ніхто не очікує знайти у всіх яєць однаковий смак» [6, с. 48]. До цього можна додати хіба тільки те, що навряд чи розумно стверджувати напевно, що смак одного й того ж самого яйця залишається незмінним протягом часу, і т. п. Коротше кажучи, наявність перелічених у статті КПК обставин сама по собі не доводить недостовірності показань свідка тут-і-зараз, хоча й знижує ймовірність їх істинності. Можливо, у подібних ситуація було б доцільним вжити вирази «підтвердження зниження достовірності», «встановлення низької достовірності», а не «доведення недостовірності». Але в будь-якому разі, встановлена у такий спосіб «недостовірність показань» вимагає подальшої перевірки так само, як і достовірність інших.

Природно також припустити, що визнання і врахування рівнів достовірності доказів, показань, пояснень відобразило б результати послідовної оцінки їх слідчим, прокурором, судом першої інстанції, апеляційним та касаційним судами.

Коли ж зберегти наявну в КПК *суто якісну оцінку* висловлювань-доказів і т. п. в термінах «достовірне» та «недостовірне», то її доцільно доповнити *кількісною оцінкою* відповідної логічної ймовірності. Категорично відкидати слід лише напевно самонедостовірні висловлювання, ймовірність істинності яких точно нульова, тоді як навіть малоймовірні, принаймні до моменту винесення вироку, не слід виключати з розгляду: адже інколи істина здатна «виходити у світ» у вельми малоймовірних «вбраннях», особливо у складних нестандартних справах.

III

Істотною новелою, котра міститься у ст. 17² КПК і вже викликала запитання вітчизняних користувачів, є вимога доведення винуватості особи «поза розумним сумнівом» [1, с. 10].

Стандарт доведення «поза розумним сумнівом» («beyond reasonable doubt») сьогодні є необхідним елементом міжнародного кримінального правосуддя, а також належного кримінального процесу в США та в деяких інших країнах світу. Його витoki сягають самого кінця XVIII століття (див., напр., [7, 8]), він визнаний Верховним Судом США одним з наріжних каменів кримінального правосуддя у цій країні⁷, проте дотепер не вщухають дискусії

⁷ В одному зі своїх рішень навесні 1970 року Верховний Суд США значив, зокрема, наступне : «Вимога, що винуватість за кримінальним звинуваченням мусить встановлюватися доведенням поза розумним сумнівом, сходиться щонайменше до перших років існування нас як Нації...»

щодо його тлумачення (див., напр., [10]). З огляду на потребу прояснення зазначеної новели КПК осмислення вже накопиченого в світі досвіду видається цілком виправданим. Виявляється, що воно суттєво спирається на поняття логічної ймовірності.

Лорд Деннінг, якого вважають найвидатнішим британським суддею XX століття, ще у далекому 1947 році запропонував наступне роз'яснення вислову «доведення поза розумним сумнівом»: «Воно не мусить досягати абсолютної достовірності (certainty), проте повинно мати якийсь високий рівень ймовірності (a high degree of probability). Доведення поза розумним сумнівом не означає доведення поза тінню сумніву. Однак закон сумнав би невдачі у захисті суспільства, якби у визначені способу відправлення правосуддя слід було б враховувати химерні ймовірності (fanciful probabilities). Коли докази проти особи є настільки сильними, що залишають лише віддалену можливість рішення на її користь, яка піддається відхиленню твердженням “це, звичайно, можливо, але аж ніяк не ймовірно», то маємо доведення поза розумним сумнівом, але ніщо, менше за це, не є достатнім» [11, р. 502]. Спрямованість цього фундаментального пояснення подвійна. По-перше, Деннінг застерігає проти небезпеки «химерних ймовірностей», тобто найслабших умоглядних можливостей, врахування яких здатне суттєво перешкодити відправленню правосуддя або навіть увести його на безплідний шлях додання «дурної безкінечності». Інакше кажучи, наявність тієї чи іншої «тіні сумніву», котра не має потенціалу суттєвого впливу на рішення, не є підставою відмови від обвинувального рішення. По-друге, британський юрист артикулює найвищий стандарт доведення, чинний у випадку кримінального обвинувачення: якщо «тінь сумніву» щодо висловленого обвинувачення переходить якусь межу ймовірності й таким чином потрапляє до області розумних сумнівів, це визнається за достатню підставу визнання обвинувачення недоведеним і, відповідно, виправдання обвинувачуваного⁸. Тут не можна не

Висловлення численних висновків цього Суду показує: давно визнано, що доведення кримінального обвинувачення поза межами розумного сумніву вимагається конституційно (is constitutionally required)... Стандарт розумного сумніву відіграє життєво важливу роль у побудові американського кримінального процесу. Він є найпершим інструментом зменшення ризику обвинувачень, ґрунтованих на фактичних помилках. Цей стандарт конкретизує презумпцію невинуватості...» [9].

⁸ Поряд зі стандартом «поза розумним сумнівом», який визнається найсильнішим і застосовується у кримінальних справах, відомі стандарти доведення «перевага у доказах» («preponderance of the evidence») та «ясні

побачити певної близькості з розглянутими раніше Ляйбніцевими поняттями «моральної достовірності» та «моральної недостовірності»: стандарт доведення винуватості «поза розумним сумнівом» виконується, коли досягається щонайменше «моральна достовірність» обвинувального висновку, а «тінь сумніву» залишається в області «морально недостовірного». Але й у міркуваннях фон Ляйбніца, й у роз'ясненнях лорда Деннінга відкритими залишаються суттєві питання. Де, з одного боку, пролягає та межа, котра відділяє область «морально достовірного» від лише ймовірного, а тому більш-менш розумно-сумнівного? А з іншого боку, де межа між «тіню сумніву» і «розумним сумнівом»? Ким ці межі встановлюються? Нарешті, чи можна їх визначити у точний кількісний спосіб?

Відомий австралійський правник сер Бєрвік у 1972 році висловився з цього приводу так: «Розумні сумніви – це сумніви, які окреме журі присяжних враховує у конкретній ситуації. Присяжні самотужки встановлюють стандарт того, що є розумним у конкретній ситуації. Саме ця притаманна їм здатність виявляється одним із достоїнств нашого способу судочинства: задля вирішення задачі винесення рішення на підставі фактів (task of deciding facts) вони застосовують свій досвід і розсудливість (judgement)» [11, р. 503]. Таким чином, область розумного сумніву варіюється від ситуації до ситуації і встановлюється тими, хто, виходячи зі свого досвіду та розсудливості, тут-і-зараз оцінює наведені докази чи доведення вини в цілому. Стандарт цієї процедури, як видається, не може вичерпати жодна суто раціональна дефініція. Вона не алгоритмізується законом раз і назавжди, передбачаючи лише певну рамку дискреційних прав уповноважених осіб, здійснення яких ґрунтується на невіддільній від досвідченої розсудливості інтуїції. Проте звернення до такої основи прийняття рішень залишається вразливим для критичних закидів. «Коли вчені правознавці не здатні запропонувати дефініцію та навіть не знають витоків “розумних сумнівів», як можна сподіватися, що пересічні громадяни, залучені до виконання обов'язків присяжних, покладаючись на свій здоровий глузд будуть ухвалювати правильні рішення?», – наголошують фахівці з Техасу Джон Флойд і Біллі Сінклер. Тому «Техас потребує статутної дефініції розумного сумніву», – констатували вони 30 січня 2011 року [10]. Чи вдасться коли-небудь остаточно розв'язати поставлену задачу

й переконливі докази» («clear and convincing evidence»), застосовувані, зокрема, у цивільних справах.

у точний спосіб? Впевненості у цьому дотепер немає, хоча, як колись висловився Козьма Прутков, «хто заважає тобі вигадати порох, який би не підмокав?».

Виконана розвідка дозволяє дійти **наступних висновків**.

Для роз'яснення понять достовірності й недостовірності доказів, показань, пояснень у новому КПК доцільно врахувати класифікацію видів достовірності, запропоновану Г. В. фон Ляйбніцем (логічна і фактична самодостовірність, а також «моральна» та презумптивна достовірність). З цієї класифікації випливає, зокрема, що в загальному випадку достовірність не еквівалентна істинності, а недостовірність – хибності.

Виконуючи за КПК суто якісну оцінку висловлювань-доказів і т. п. в термінах «достовірне» та «недостовірне», задля підвищення інформативності доречно доповнювати її кількісною оцінкою відповідних логічних ймовірностей. Категорично відкидати слід лише напевно самонедостовірні висловлювання, ймовірність істинності яких точно нульова, тоді як навіть малоймовірні, принаймні до моменту винесення вироку, не слід виключати з розгляду.

Розуміння важливої новели КПК – вимоги доведення винуватості особи «поза розумним сумнівом» – має враховувати більш ніж двохсотлітню історію цього стандарту доведення в полі права США та деяких інших країн. Існує певний зв'язок між доведенням поза розумним сумнівом і моральною достовірністю. Утілення стандарту «поза розумним сумнівом» наразі не алгоритмізується законом універсально і назавжди, передбачаючи лише певну рамку дискреційних повноважень уповноважених осіб, здійснення яких ґрунтується на невіддільній від досвідченої розсудливості інтуїції.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Харків : Одиссей, 2012. – 360 с.

2. Лейбниц Г. В. Предварительные сведения к энциклопедии, или универсальной науке / Готфрид Вильгельм Лейбниц // Соч. в 4-х т. – Т.3. – М. : Мысль, 1984. – С. 419-421.

3. Лейбниц Г. В. Некоторые соображения о развитии наук и искусстве открытия / Готфрид Вильгельм Лейбниц // Соч. в 4-х т. – Т.3. – М. : Мысль, 1984. – С. 461-479.

4. Hacking I. The Emergence of Probability. A Philosophical Study of Early Ideas about Probability, Induction and Statistical Inference / Ian Hacking. – Cambridge [a. u.] : Cambridge University Press, 1993. – 209 p.

5. Конституція України [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами станом на 1 січня 2006 року]. –

Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 120 с.

6. Юм Д. Исследование о человеческом разумении / Д. Юм. – Москва : Издательская группа «Прогресс», 1995. – 240 с.

7. Waldman T. Originals of the Legal Doctrine of Reasonable Doubt / Theodore Waldman // Journal of the History of Ideas. – June – September, 1959. – Vol. 20, № 3. – P. 299-316.

8. What are the Origins of “Reasonable Doubt”? A Commentary by James Q. Whitman’88 [Electronic resource] / James Q. Whitman // News Archive. – February 25, 2008. – Access mode : <http://www.law.yale.edu/news/6300.htm>.

9. In re Winship, 397 U.S. 358 – Supreme Court [Electronic resource]. – Access mode :

http://scholar.google.com/scholar_case?case=14966781063535213924&q=In+re+Winship,+397+U.S.+358&h=en&as_sdt=2,44&as_vis=1.

10. Floyd J. and B. Sinclair. What is Reasonable Doubt? [Electronic recourse] / John Floyd and Billy Sinclair // John T. Floyd Law Firm. – January 30, 2011. – Access mode : <http://www.johnfloyd.com/comments/january11/Definition-Reasonable-Doubt.htm>.

11. Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals : The International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia 1997-1999 / André Klip and Göran Sluiter (eds.). – Antwerp – Oxford – Ney York : Intersentia, 2001. – 884 p.

Надійшла до редакції 30.03.2013